

ПРОТИДІЯ КРИМІНАЛЬНІЙ СУБКУЛЬТУРИ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Одне з визначень поняття культури характеризує її як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених суспільством, що характеризують певний рівень розвитку суспільства [1, с.272]. У широкому розумінні культура є сукупність проявів життя, досягнень і творчості народу або групи народів [2, с.229]. Складовими культури, її зовнішнім проявом в суспільному бутті є традиції, звичаї, обряди тощо.

Кримінальна субкультура знаходиться в стані постійного протиріччя і протистояння по відношенню до пануючих в суспільстві соціальних і правових норм. Потрапивши в кримінальну групу і сприйнявши її субкультуру, особа звільняється від соціальних заборон, а нерідко порушення цих заборон не тільки схвалюється, а є однією із норм кримінальної субкультури. Вживання префіксу «суб...» (від латинського sub... – під) [1, с.488] у визначенні поняття означає, що кримінальна субкультура є неосновною в суспільному бутті, є витвором культурного розвитку суспільства (і, треба зауважити, чи ненайгіршим).

Одним з перших в кримінологічний науковий обіг поняття «субкультура» ввів американський соціолог А.Коен. Під субкультурою в його концепції розуміється система цінностей кримінальних об'єднань (кримінальних мікрогруп) [3, р.8]. У цих об'єднаннях формуються і діють так звані мінікультурні регулятори і норми поведінки (погляди, традиції, звичаї, права і обов'язки, стереотипи поведінки, система заохочень і стягнень, міри покарання для порушників і таке інше). Таким чином, теорія субкультури спирається на те, що особа ізольовано розвивається в соціально-психологічному плані в групі, яка має стійку систему антисуспільних настанов, цінностей і норм, не сприймаючи (або сприймаючи в перекрученому вигляді) систему цінностей і норм культури і суспільства в цілому.

Теорія субкультури насильства, висунута М. Вольфгангом і Ф. Ферракуті, також є близькою до кримінальної субкультури. У цій системі цінностей і орієнтацій у людей виробляються стійкі настанови, орієнтовані в основному на насильство, що передаються з покоління в покоління. Представники цієї субкультури ідентифікують себе з насильницьким способом поведінки і насильство для цих осіб не є забороненим і не викликає почуття провини [4, с.290].

Колективи (якщо цей термін можна застосовувати до спільнот осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі) засуджених в місцях позбавлення волі мають двояку природу. З одного боку, вони є об'єктом і результатом цілеспрямованого впливу адміністрації установ виконання

покарань. З іншого боку – це відносно самостійне явище, підпорядковане особливим соціально-психологічним закономірностям. Спільноти засуджених, їх соціально-психологічний і культурний устрій представляють собою повернення до первісної общини, з її строго окресленими групами. Цим групам заздалегідь відведено відповідне місце в структурі суспільства, а всередині групи відведено місце для кожного її члена [5, с.14-15]. Самовільне порушення меж цих соціально-психологічних утворень може тягнути застосування санкцій з боку групи («своїї», або тієї, інтереси якої зачіпаються). Суспільство в місцях позбавлення волі характеризується примусовою рівністю, коли всі однакові і зо всіма поводяться однаково. Тотальний контроль, притаманний покаранню у вигляді позбавлення волі взагалі і установам, що його виконують, тим більше, погрожує почуттю самовпевненості і самоповаги, всім захисним психологічним системам і соціальній прилаштованості особи, життєвим настановам, гетеросексуальності і почуттю безпеки тощо. Всі засуджені стикаються з проблемою визначення статусу, проблемою ототожнення себе в середовищі собі подібних.

Засуджені постійно перебувають на «перехресті» двох нормативно-ціннісних систем – формальної або офіційної (норми її установлені і санкціоновані державою і закріплені в законодавстві) і неформальної. Формальні норми носять, як правило, регламентуючий характер, і приписують індивіду певні правила поведінки. Неформальні норми діють в мікрогрупах засуджених у формі традицій і звичаїв. Також елементами кримінальної субкультури засуджених є особлива мова (жаргон), пісні, татування, системи таємного зв'язку та ін..

Термінологічно «традиція» (від латинського *traditio* – передача) означає історично зумовлені і такі, що передаються від покоління до покоління, правила поведінки [1, с. 513]. На традиції засноване культурне життя суспільства [2, с.459]. Живучість же кримінально-злочинських традицій головним чином викликана їх постійним впливом на свідомість злочинців, відображаючись в якій, вони стають частиною кримінальної субкультури [6, с.223]. Звичай в широкому розумінні означає історично зумовлений, що міститься в позитивному праві, порядок суспільного життя; такий, що став звичним стиль дій і вчинків, пануючий в певному суспільстві або соціальній групі [2, с.314]. Тобто виникнення і розвиток традицій і звичаїв пов'язані з конкретною діяльністю і, в залежності від спрямованості цієї діяльності, поділяються на позитивні (ті, що зумовлені соціально-корисною позитивною діяльністю людей) і негативні (ті, що виникли внаслідок негативної засуджуваної діяльності). Якщо позитивні традиції і звичаї впливають практично на всі сфери життєдіяльності, то негативні стимулюють тільки окремі сторони, як правило, пов'язані з неприйняттям позитивних набуток, затримуючи при цьому розвиток всього комплексу соціально-позитивної діяльності.

У змістовному розумінні традиція приписує, що саме необхідно закріпити і зберегти з метою відтворення, а звичай – як саме закріпити і зберегти. З цього випливає, що змістом традиції є правило поведінки, а змістом звичаю є принцип поведінки. Таким чином, традиція в злочинній субкультурі, як правило поведінки в цілому, зумовлює її як протиправне анти-суспільне явище, що протирічить позитивним моральним основам в суспільних відносинах. Звичай же в злочинній субкультурі відіграє роль закріплення цього антисуспільного правила шляхом регламентації відповідної антисуспільної поведінки.

Закріплення особою кримінальної мотивації поведінки проходить в рамках загального процесу соціалізації. Однак, при сприйнятті злочинного способу життя, особа переходить на її інший рівень, норми якого потребують входження особи в злочинне середовище, привичаювання до нього, закріплення кримінальних ролей і функцій. Цей процес можна назвати процесом кримінальної соціалізації [7, с.129]. Кримінальні субкультурні традиції і звичаї відіграють значну роль в формуванні неформальних малих груп засуджених негативної спрямованості, регламентації повсякденної поведінки засуджених.

Закріплюючи і передаючи особам, що надійшли для відбування покарання, певні стереотипи прагненої, ймовірної і належної в середовищі засуджених поведінки, вони цілеспрямовано контролюють формування особистості і настанову її на антисуспільну діяльність і поведінку, є детермінантами процесу кримінального зараження і, таким чином, кримінальної соціалізації особи. Урахування цього необхідне при проведенні індивідуально-профілактичного впливу на осіб, що прибувають в установи виконання покарань.

Фундаментальні дослідження кримінальних традицій і звичаїв, проведені свого часу О.І.Гуровим і сучасні С.Я.Лебедевим [6; 7; 8], дозволяють дійти висновку, що спільними для сьогоdnішнього кримінального середовища традиціями і звичаями є: ухилення від суспільно корисної праці, підвищення злочинної кваліфікації, забезпечення маскуванню злочинного способу життя і поведінки, додержання субординації відповідно становищу, яке займається в злочинній ієрархії, безперечне підкорення лідеру, виконання колегіальних рішень, недопущення проникнення в своє середовище осіб, підозрюваних в співпраці з правоохоронними органами, моральна і фізична підтримка інших злочинців (в місцях позбавлення волі – підтримка осіб, що за порушення режиму утримання або інші дії, були направлені в ШІЗО або ПКТ), ведення паразитичного способу життя (в місцях позбавлення волі – ухилення від роботи на виробничих ділянках, намагання не брати участь в заходах по прибиранню території, перекладання на інших засуджених планових завдань тощо), участь в азартних іграх, активна участь у субкультурних ритуалах («прописка», «закантачивание», «опускание» і т.ін.), знання і використання в мові жаргону, інших засобів потайного спілкування, нанесення на тіло символічних татуювань, підрив авторитету адміністрації виправно-трудових установ,

недопущення контактів з її представниками, вчинення перешкод нормальній діяльності установ виконання покарань. Як видно з наведеного переліку, знання і використання в мові жаргону, інших засобів потайного спілкування, нанесення на тіло символічних злочинських татувань є необхідними атрибутами кримінальної субкультури.

Кримінальний жаргон є відносно самостійною частиною кримінальної субкультури. Він жвавіми темпами розвивається і поповнюється новими словами – жаргонізмами. Суттєву роль в цьому процесі відіграє наявність і подальший розвиток жаргону молодіжних груп антисуспільної спрямованості як в місцях позбавлення волі, так і в суспільстві. У зв'язку зі змінами в соціально-економічному розвитку в країні проходить не тільки трансформація, вдосконалення і появлення нових значень існуючих жаргонізмів, а і появлення нових слів і висловів, поповнення кримінального жаргону запозиченими словами іншомовного походження. Деяким дослідниками нараховувалось свого часу більше 10000 слів і висловів, що входять в кримінальний жаргон [6, с.186]. Мабуть можна припустити, що до цього часу ця цифра значно зросла. На сьогоднішній день кримінальний жаргон став не тільки засобом спілкування злочинців, його вплив ми відчуваємо і в повсякденному житті: кримінальними жаргонізмами переповнено мову багатьох народних обранців і деяких «телезірок», на всю країну лунають пісні, що прославляють «блатну честь», «романтику» злочинного способу життя, зі сторінок періодичних видань журналісти сиплять на читачів «фенею» та ін. Все це поодиночі і загалом приводить до подальшого проникнення в повсякденне буття суспільства, в свідомість людей певних елементів кримінальної субкультури, сприяє руйнації здобутків багатовікового культурного розвитку, занепаду моралі, правовому нігілізму тощо.

Ще одним виявом кримінальної субкультури є нанесення на тіло татувань кримінального змісту. Як і володіння жаргоном, це характеризує внутрішній світ особи, ставлення до моральних цінностей, інформує про злочинну «кваліфікацію», кількість засуджень до позбавлення волі, про місце в неформальній субкультурній ієрархії. Деякі татуювання видають відношення носія до певної касты злочинців – вбивць, грабіжників, хуліганів, наркоманів та ін. Тобто, можна припустити, що окрім комунікативної функції знання кримінально-злочинського жаргону («фені», «блатної музики») і нанесення специфічних кримінально-субкультурних татувань, ці відзнаки злочинного світу відіграють роль засобів самоствердження, адаптації і самовідбиття засуджених в місцях позбавлення волі, ототожнення їх з певною кастою злочинців.

Засуджені включаються в неформальні зв'язки з самого моменту прибуття в установу виконання покарання або місце попереднього ув'язнення, і їх життя, соціальні ролі-функції і відносини всередині малих груп засуджених в період відбування покарання регламентовано не тільки (а в деяких випадках – не стільки) формальними нормами, а кримінальни-

ми субкультурними нормами та правилами. Порушення цих норм тягне застосування до винного певних санкцій – від зниження його соціального статусу в кримінальній ієрархії до нанесення тілесних ушкоджень і навіть вбивства. Тобто кримінальна субкультура має суттєвий вплив на соціально-психологічні стани і поведінку засуджених в місцях позбавлення волі і інколи виступає як одна із умов вчинення злочинів засудженими в процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі – від втеч, тілесних ушкоджень і самоушкоджень до вбивств.

В кримінологічній літературі виділяється як один із методів спеціально-кримінологічного попередження злочинів метод руйнування кримінальної субкультури [9, с.229; 10, с.108] і основним його напрямком називається руйнування груп і їх кримінальної субкультури. Вживання терміна «руйнування» стосовно кримінальної субкультури не є доцільним. Руйнування передбачає повне знищення, припинення існування цього явища суспільного буття, а це, на мій погляд, є чистим декларуванням: щоб знищити кримінальну субкультуру взагалі, треба позбавитись в першу чергу її носіїв – злочинців, позбутися злочинності як явища. Кримінальна субкультура складалась протягом століть і одномоментними заходами позбутись цього витвору суспільного буття, неможливо. Потрібна виважена система заходів, яка б була спрямована на нейтралізацію зовнішніх проявів кримінальної субкультури і на планомірну цілеспрямовану боротьбу із нею.

Більш доречним по відношенню до системи заходів і дій щодо зменшення і нейтралізації впливу на суспільство взагалі і на засуджених, що відбувають покарання, кримінальних традицій і звичаїв та інших елементів кримінальної субкультури, на мій погляд буде використання терміна «*протидія*». Протидія (рос. – противодействие) означає дію, що перешкоджає іншій дії [11, с.508]. Тобто застосування цього терміна до кримінальної субкультури передбачає виважене визначення системи взаємопов'язаних дій, спрямованих на нейтралізацію негативного впливу кримінальної субкультури і заподіяння перешкод її поширенню і розповсюдженню, її дескридитачії в суспільстві.

Система протидії кримінальній субкультурі має три взаємопов'язаних і взаємообумовлених рівні. Перший з них пов'язаний з визначенням об'єму загальносоціальних ідеологічних заходів і дій та їх змістовним наповненням. Другий – з організаційно-правовими заходами і способами їх практичної реалізації. І, нарешті, третій – це комплекс соціально-психологічних (соціально-адаптаційних) заходів протидії кримінальній субкультурі на рівні малих груп в рамках суспільства взагалі і малих груп засуджених в місцях позбавлення волі зокрема.

1. Заходи загальносоціального ідеологічного характеру повинні включати широке коло дій ідеологічного і культурно-виховного характеру по дескридитачії в усьому суспільстві кримінально-субкультурних традицій і звичаїв, по викорененню із мови кримінальних жаргонізмів, усуненню з

повсякденного життя певних негативних стереотипів поведінки. Вони повинні корегуватись з профілактичною діяльністю державних органів і громадських організацій, із загальносоціальним попередженням злочинності і входити в систему кримінальної політики держави. За специфікою впливу заходи загальносоціального ідеологічного впливу мають багато спільного з кримінологічною профілактикою випередження [9, с.129]. З метою зменшення впливу на суспільне буття норм і нормопорядку кримінальної субкультури доцільною є розробка довгострокової державної програми, спрямованої на цілеспрямовану протидію кримінальній субкультурі. Така програма повинна включати як загальні для цивілізованого суспільства (підвищення рівня життя, досягнення соціально-економічної стабільності, закріплення верховенства права, викоренення правового нігілізму і поширення кримінологічної поінформованості і грамотності населення), так і специфічні (широке впровадження кримінологічної експертизи законопроектів та інших рішень законодавчої і виконавчої влади, поширення кримінологічної обізнаності населення, постійне періодичне оприлюднення даних кримінальної статистики, підвищення правової грамотності населення та ін.) заходи. Ідеології кримінальної субкультури необхідно протиставити такі заходи протидії і розвінчання злочинного світу, підризу авторитету лідерів кримінального середовища, які б формували в громадській думці негативне відношення до злочинної субкультури з метою зменшення її впливу на свідомість суспільства.

2. Організаційно-правові заходи перш за все повинні бути спрямовані на підлітків та молодь, як на найбільш підлеглу впливу частину населення. В спеціальній кримінологічній літературі – в основному в роботах, присвячених профілактиці злочинності неповнолітніх і молоді [12, с.247, 248] – виділяються такі організаційно-правові заходи профілактики злочинності серед цієї групи населення (комплексне впровадження яких, на мій погляд, спроможне вплинути і на недопущення поширення впливу кримінально-злочинських традицій і звичаїв): відновлення в учбових закладах органів профілактики правопорушень серед учнів; відновлення на нових засадах і розроблення принципово нових формальних форм поєднання підлітків; закріплення за учнями, що перебувають на обліку як правопорушники, дорослих осіб, які б могли позитивно вплинути на їхню поведінку; більш плідна, заснована на засадах гуманізму, поваги до людини, її честі і гідності, власності тощо, виховна робота.

3. Соціально-психологічні (соціально-адаптаційні) заходи повинні охоплювати широке коло об'єктів впливу: від підліткових і молодіжних груп до неформальних малих груп антисуспільної спрямованості в місцях позбавлення волі. В місцях позбавлення волі ці заходи можна розподілити таким чином: а) *діагностичні* – вивчення прибулих для відбування покарання осіб з метою раннього виявлення засуджених, схильних до деструктивних форм поведінки і таких, що підтримують кримінально-злочинські

традиції і звичаї; б) *корегуючі* – систематична індивідуальна робота з цими засудженими з метою недопущення негативного впливу на інших засуджених; в) *профілактичні* – руйнування малих груп засуджених негативної спрямованості, виявлення конфліктних і передконфліктних ситуацій в малих групах засуджених, недопущення вирішення конфлікту з використанням норм кримінальної субкультури, виявлення ролі неформальних лідерів в групах засуджених і розробка заходів відриву від групи і розвінчання їх в очах інших засуджених; г) *адаптаційні* – забезпечення психологічної підтримки засуджених, які перебувають в місця позбавлення волі, особливо в період пенітенціарної адаптації, орієнтування їх на свідомий вибір позитивного шляху відбування покарання, своєчасного блокування неформальних стосунків із засудженими з антисуспільною спрямованістю – як правило, носіями кримінально-субкультурних традицій і звичаїв, – профілактика суїциду серед засуджених, удосконалення постпенітенціарної практики, контролю, зокрема створення спеціальної служби пробації в системі Міністерства юстиції України з нагляду за особами, що звільнилися з місць позбавлення волі та надання їм необхідної підтримки і допомоги.

Кримінально-злочинські традиції і звичаї є тим фундаментом, на якому закріплюється досвід попередніх поколінь злочинців, що забезпечує його спадкоємність і сприяє стимулюванню злочинної поведінки серед осіб, що підпадають під вплив кримінальної субкультури в місцях позбавлення волі, їх подальшій професіоналізації і консолідації. Норми кримінальної субкультури зберігають в злочинності стабільність, можливість до відтворення, зміцнюють її (злочинність) в боротьбі з соціальним впливом. Ці процеси мають двояку природу: з одного боку вони виступають засобами підтримки стабільності, з іншого боку – залучення до своїх лав нових членів. Переломлюючись через індивідуальне сприйняття, кримінальні субкультурні традиції і звичаї виступають «закріплювачем» негативних суб'єктивних настанов особи.

Головна небезпека кримінальної субкультури на сучасному етапі полягає у постійному впливі її на свідомість осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, в зв'язку з чим йде процес стабілізації антисуспільної настанови з впливаючими з цього наслідками, в посиленні її імперативності, тобто набуття кримінальною субкультурою рис обов'язковості для багатьох категорій засуджених, проникнення її елементів в побут людей і суспільне життя.

Список літератури:

1. Словарь иностранных слов. М., 1989.
2. Философский энциклопедический словарь. М., 1998.
3. Cohen A. Delinquent Boys, The Culture of the Gang Glencoe. N.Y., 1955.
4. Шнайдер Г.Й. Криминология: Пер. с нем. М., 1994.
5. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Психология коллектива заключенных: Лекция. М., 1968.
6. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. М., 1990.
7. Лебедев С.Я. Традиции и обычаи в системе криминологической детерминации: (теоретические и

методологические основы исследования): Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. М., 1995. 8. Лебедев С.Я. Антиобщественные традиции, обычаи и их влияние на преступность: Учеб. пособие. Омск, 1989. 9. Голина В.В. Специально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика). Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Х., 1994. 10. Криминологія. Особлива частина: Навч. посібник / За ред. І.М. Данышина. Х., 1999. 11. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1987. 12. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. Психология подростковой преступности. Кн.1. М., 1998.

Надійшла до редколегії 11.10.2000

*О.П. Рябченко, канд. екон. наук, доцент каф.
адміністративного права та адміністративної
діяльності ОВС Ун-ту внутр. справ*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Корупція, її масштаби та наслідки є чинником, що дестабілізує суспільне життя в Україні. У державних структурах створюються підрозділи по боротьбі з корупцією, прийнята Національна програма боротьби з корупцією, утворено Національний антикорупційний комітет при Президентові України [1]. З метою впорядкування управлінських відносин у сфері боротьби з корупцією затверджене Тимчасове Положення про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованому злочиністю при Президентові України [2]. Разом з тим, проблема залишається актуальною. Тільки протягом січня – червня 1999 р. за корупційні дії до адміністративної відповідальності притягнуто 290 голів рад, 121 працівник органів внутрішніх справ, 199 – податкової міліції. У 1999 р. серед державних службовців вищого рангу виявлено 120 осіб, дії яких мають ознаки корупційних [3].

Певний інтерес являють і результати соціологічних досліджень з приводу якості послуг державних установ у Тернополі. Дослідження проводилися у межах проекту «Голос громадськості». За результатами опитування респонденти у 22% випадків для облаштування справ давали хабарі. Однак, на поставлене запитання щодо надання згоди офіційно платити більше для того, щоб отримати більш якісні послуги, 64% респондентів висловилися проти такої ідеї [4].

Існуюча проблема боротьби з корупцією пов'язана, насамперед, із складністю застосування окремих положень сучасного законодавства, а саме: неоднозначним розумінням суті корупції, структури та юридичної природи складових її дій.

Існує точка зору, що склалася під впливом поглядів юристів-практиків, щодо корупції як головної ознаки організованої злочинності, як інструменту, способу, завдяки яким учасники організованого злочинного угруповання впливають собі на користь на владні структури, громадські організації. Але не завжди посадова особа, яка отримала хабар, є членом організованого злочинного угруповання і не завжди вона захищає його інтереси. З